

Буковину, другий — повідомив про нове поселення черняхівської культури біля с. Козлів Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл., яке датується серединою III—IV ст. н. е. й пов'язане з переселенням готів і формуванням типово черняхівських рис через трансформацію вельбарської культури.

Процеси формування слов'янської культури пряшевського типу в Карпатському басейні і симбіозу аварського населення з місцевим осілим слов'янським проаналізував у своїй доповіді «Етнокультурні процеси у Східній Словаччині в V—VIII ст. н. е.» завідуючий Східнословачьким відділом ІА Словацької АН (Кошіце) Ю. Береш. На його думку, слов'яни проникають у Східну Словаччину вже наприкінці римського часу (кінець III—початок V ст.). Основний же приплив слов'янського населення відноситься до I-ї половини VI ст., а контакти з аварами починаються в останній чверті VII ст. Цю хронологію стверджують і дані археологічних пам'яток Кошіцької котловини.

Більш пізнім аспектам історичних контактів слов'янського населення у великоморавський період (IX—XI ст.) була присвячена доповідь ученого секретаря ІА САН (м. Нітра, ЧССР) Чапловича Д. «Історичний розвиток в області Східних Карпат наприкінці I—на початку II тис. н. е. (Політичний процес — етнокультурні відносини і розвиток поселень у IX—XI ст.)». Складні політичні і економічні процеси, пов'язані з включенням населення Словачії в Угорську державу, показані на основі аналізу матеріальної культури слов'янського населення Словачії.

Ряд доповідей був пов'язаний з вив-

ченням вкладу вітчизняної і зарубіжної історіографії проблеми. Доповіді Потлога В. І. (Кишинівський ун-т) «Питання походження молдавського народу в працях Д. Кантемира» та Задорожного В. Є. (Ужгородський ун-т) «Етнічна характеристика та історія населення Закарпаття в працях І. С. Орлая» були пов'язані з вивченням вкладу вітчизняних дореволюційних учених у розробку наукових проблем стигенезу слов'ян і молдаван у період I тис. н. е. Питанням наукового аналізу праць істориків і археологів ЧССР з проблем історичних контактів найдавнішого населення Подунав'я з Римом присвятив доповідь «Землі Подунав'я і Рим в історіографії ЧССР» Лісовий І. А., яка торкалася проблем вивчення пам'яток матеріальної культури, розв'язання питань соціально-економічного розвитку племен і провінції Паннонії, лімеса і успіхів у вивченні писемних, археологічних і епіграфічних джерел.

З цікавим повідомленням про методикку дослідження слов'янських пам'яток у ФРН виступив Баран В. Д. (ІА АН УРСР).

У ході засідання школи-семінару була досягнута угода про спільну розробку проблеми «Етнокультурний і етносоціальний розвиток Закарпатського регіону і суміжних територій наприкінці I тис. до н. е.—1-й половині I тис. н. е.» силами вчених Московського, Львівського, Ужгородського, Чернівецького і Кишинівського університетів. Укладено робочу угоду про координацію наукової діяльності і план досліджень на 1990—1995 рр. Проведення третьої сесії школи-семінару заплановано на осінь 1990 р. (Кишинівський університет).

Кримська наукова конференція

В. М. Даниленко, Е. І. Соломонік

Сімферопольським державним університетом ім. М. В. Фрунзе разом з відділом археології Криму ІА АН УРСР була проведена Кримська наукова конференція з проблем античної культури, яка відбувалась у Сімферополі 19—24 вересня 1988 р. У роботі конференції брали участь спеціалісти з 35 міст нашої країни. Всього було прочитано 160 доповідей та повідомлень з античної історії і філології.

Вступна доповідь Е. І. Соломонік (Сімферополь) на пленарному засіданні була присвячена історії вивчення античної культури в Криму. В ній зроблено огляд археологічних відкриттів, починаючи з XVIII ст., основних етапів вивчення античних міст, поселень і могильників, а також перелік публікацій, матеріалів по містобудівництву, епіграфіці, нумізматиці, мистецтву і узагальнюючих монографій та досліджень;

підкреслено досягнення радянських вчених та намічені завдання на найближче майбутнє.

На першому пленарному засіданні було заслухано ще три доповіді. У доповіді Н. О. Чистякової (Ленінград) «Слово в художній культурі античного світу» підкреслено відмінності між словесною художньою творчістю і літературою, а також простежено зміни функцій словесної творчості в еліністичний і римський періоди. Доповідь О. І. Немировського (Москва) була присвячена так званій «віллі папірусів», огляду результатів розкопок і читань останніх років, що дали цінні нові матеріали з історії і філософії. В. О. Кутайсов (Сімферополь) охарактеризував у своїй доповіді основні етапи історії Керкінітиди, узагальнивши багаторічні матеріали досліджень. Місто було засноване у третій чверті VI ст. до н. е. і залишалось незалежним полісом до IV ст. до н. е., до входження його до складу Херсонеської держави. У другій половині — кінці II ст. до н. е. Керкінітида була завойована скіфами; грецьке населення залишило місто, і весь його вигляд, побут і культура різко змінилися.

Далі робота конференції відбувалась за шести секціями (деякі мали підсекції): 1. Пам'ятки античної літератури та мистецтва; 2. Епіграфіка. Античні теорії мови і стилю. Художній переклад; 3. Рецепція античності в літературах нового часу; 4. Боспор і Східне Причорномор'я; 5. Західні райони Причорномор'я і Криму; 6. Античність і варварський світ. Загальні питання.

Програма і тези доповідей були опубліковані і вручені учасникам конференції.

Ми зупинимося на роботі лише трьох останніх секцій, на яких розглядалися проблеми історії і археології Криму в античну епоху, деякі питання історіографії та антикознавства.

Секція «Західні райони Причорномор'я і Криму» відкрилась доповіддю Г. М. Ніколаєнко та Л. В. Марченко (Севастополь), присвяченою важливим і маловивченим питанням екології на тему: «Антропогенний вплив на природу в регіоні Південно-Західного Криму в V—III ст. до н. е.»

У доповіді А. А. Зедгенідзе (Севастополь) «Становлення херсонеського поліса» зачіпаються питання хронології та оцінюються ранні матеріали з розкопок останніх років; вона викликала великий інтерес і жваву дискусію. На думку доповідача, більшість знахідок з «раннього» шару (кераміка, теракоти, графіті) датуються останньою чвертю V — третьою чвертю IV ст. до н. е., а не кінцем VI — початком V ст.

до н. е., як пропонують Ю. Г. Виноградов і М. І. Золотарьов; лише незначна кількість матеріалів відноситься до ранішого часу. Думки виступаючих по доповіді розійшлися і стало очевидним, що питання про час заснування Херсонеса або попереднього йому поселення вимагають подальшого вивчення і уточнення.

Ще дві доповіді були пов'язані з херсонеською тематикою. О. І. Домбровський (Сімферополь), розглянувши античні мозаїки Херсонеса і Ольвії, дійшов висновку про необхідність їх передаткування, що узгоджується також з думкою С. Д. Крижицького, А. І. Вошініної, Б. М. Федорова та ін. Сюжетний і стилістичний аналіз мозаїк і продовження археологічного дослідження будівлі в Херсонесі, які показали повторне використання фрагмента мозаїчної вимостки більш раннього приміщення у будинку II ст. до н. е., дали можливість продатувати їх IV ст. до н. е.

О. Г. Авдеев (Москва) зупинився на питанні про час перебування в місті V Македонського легіону, що прибув туди, на думку доповідача, між 114—117 рр. н. е., а не наприкінці I — початку II ст.

Кілька доповідей і повідомлень було присвячено вивченню амфорної тари і керамічних клейм. В. І. Кац (Саратов) на основі фондівих та архівних матеріалів висвітлив роботу К. К. Косцюшко-Валюжинича в галузі керамічної епіграфіки. Дослідник зібрав з розкопок велику колекцію амфорних клейм, вперше виділив на їх основі тару місцевого херсонеського виробництва і поставив питання про значення клейм як датуючого матеріалу і джерела для вивчення торгівлі та інших сторін життя.

С. Ю. Монахов (Саратов) розглянув колекцію амфор з некрополя Панське I, підкреслив їх специфічно поховальний характер (для поховання немовлят); він торкнувся також типології тари та її хронології.

М. Ф. Федосеев (Саратов) дав класифікацію й аналіз 777 амфорних клейм, знайдених на поселенні Генеральське Західне (Керченський півострів), що датуються з 70-х років IV ст. до початку третьої чверті III ст. до н. е., коли домінував імпорт із Сінопи.

У спільній доповіді Н. О. Олексієнко і Л. О. Ковалевської (Севастополь) прохарактеризовано 58 бронзових монет пізньоантичного і ранньосередньовічного часів, знайдених у 1987 р. при розкопках садиби на схилі Юхаріної балки (околиця Херсонеса). Доповідачі спочатку вважали цю знахідку скарбом, але, як показали на-

ступні дослідження 1988 р., ці монети були заощадженнями господаря садиби.

Ряд доповідачів повідомили про результати розкопок і досліджень останніх років: на поселенні Великий Кастель і в урочищі Джангуль, де відкрито святилище II ст. до н. е. (О. М. Щеглов, Ленінград), про підсумки вивчення некрополя Панське I (Є. О. Рогов, Ленінград), про відкриття оборонних споруд елліністичного і ранньоримського часів, на городищі Киз-Кермен (О. В. Білий, Бахчисарай), про систему водопостачання в римській фортеці Харакс (К. К. Орлов, Сімферополь), про межі міської території Тіри (І. Б. Клейман, Одеса), про некрополь Ніконія (І. В. Бруяко, Одеса), про розкопки Кошарського городища (Е. О. Левіна, Одеса).

М. І. Золотарьов (Севастополь) висвітлив взаємовідносини Херсонеса, Боспора й Ольвії наприкінці V — першої половини IV ст. до н. е.

Три доповіді були присвячені Ольвії. А. О. Русяєва (Київ) розповіла про нові лапідарні присвячувальні написи IV—II ст. до н. е. У 1977—1979 рр. було виявлено чотири постаменти з присвятами Зевсу Елевтерію, Зевсу Олімпійському, Аполлону Дельфінію і всім богам.

В. І. Денисова (Ленінград) повідомила про знахідку у 1984 р. великої вапнякової плити з чітко вираженими сарматськими знаками.

В. П. Яйленко (Москва), зіставивши ряд свідчень давніх авторів, дійшов цікавого висновку, що філософ Біон, поет Діонісій та історик Посидоній були уродженцями Ольвії, що внесло нову рису в характеристику стародавнього міста на периферії античної ойкумени.

Плодотворно працювала секція археології і історії Боспора. Велику увагу привернула доповідь О. В. Сазанова (Москва) «Пізньюантичний Боспор: періодизація та історичний розвиток», в якій автор запропонував інше ніж загальноприйняте датування пізньюантичних шарів міст Боспора (Тірітаки, Пантікапею, Фанагорії, Кітею та ін.): не III—IV, а кінцем IV — другою чвертю VI ст. н. е. Пожежі, які найчастіше пов'язують з навалюю гуннів (кінець IV ст.), він відносить до другої чверті VI ст. н. е. Виділяються три етапи в історії пізньюантичного Боспора: I — від кінця IV до другої чверті VI ст. (534 р.); II — друга-третья чверті VI ст. (534—575 рр.); III — третя чверть VI — перша половина VII ст. Історія пізньюантичного Боспора завершується лише з утворенням Великої Болгарії і наступним приходом хазар.

Привернула увагу слухачів доповідь О. В. Гаврилова (Сімферополь) про сільськогосподарську територію Європейського Боспора в IV — першій половині III ст. до н. е. Аналізуючи наявні в античних джерелах цифри, які характеризують хлібний імпорт з Феодосії, з одного боку, і визначаючи розміри хори цього міста, з другого, автор дійшов висновку, що цей хліб могли вирощувати на Феодосійській хорі.

О. О. Махньова (Сімферополь) повідомила про колекцію керамічних клейм, зібраних геологом Є. М. Кальським у 15 км на північний захід від м. Феодосії, біля с. Журавки. Переважна більшість клейм на амфорах гераклейського виробництва, трохи менше — синопського, незначна кількість керамічних клейм на амфорах, вироблених фасоськими і херсонесськими гончарами. Можна припустити існування тут принаймні чотирьох елліністичних садіб, що відносяться до феодосійської хори.

Першим виноробним комплексам елліністичного періоду з Німфею присвятила свою доповідь О. Ю. Соколова (Ленінград). Досі тут були відомі винокурні більш раннього (класичного) і пізнішого (римського) часів. Разом із нововиявленими вони складають суцільний ряд, що дозволяє простежити розвиток виноробства в цьому місті протягом майже всієї античної епохи.

Характерні особливості оборонної системи античних поселень Азовського узбережжя Східного Криму представлені у доповіді І. М. Безрученко (Москва). На думку автора, ці поселення не були могутніми фортецями, які витримали б штурм серйозної армії; їх основною функцією було повідомлення основних центрів про можливий наступ ворога.

На некрополі Пантікапею в районі Глинища останнім часом було відкрито нові підкурганні кам'яні склепи I—II ст. н. е. Про ці знахідки доповів О. Д. Чевельов (Керч). Стіни великої камери склепу 1987 р. (друга чверть — середина I ст. н. е.) покриті розписом по штукатурці в так званому псевдоісодомному стилі. На стінах бокової камери унікального за своїм плануванням склепу 1984 р. (кінець II ст. н. е.) збереглося понад 20 графіті: зображення торгових, допоміжних суден, фігурки людей. Новий поховальний комплекс у північній частині некрополя Ілурата, який досліджується експедицією Державного музею релігії та атеїзму протягом чотирьох польових сезонів, став темою повідомлення В. О. Хршановського (Ленінград). Матеріал з поховань датується в межах I—

III ст. н. е. і має значення для реконструкції світогляду жителів Ілурата.

У доповіді Н. В. Молевої (Білгород) представлені теракоти Кітея, отримані в результаті багаторічних досліджень цього античного міста (56 статуеток і фрагментів), більшість яких походить із зольника, розташованого в центрі городища, який функціонував у V ст. до н. е.—IV ст. н. е. Це зольник-святинище, де приносились жертви багатьом богам, але в першу чергу тим, які втілювали ідею родючості.

Ряд доповідачів звернулись до політичної історії Боспорської держави. І. В. Охинько (Керч) розглянув у своїй доповіді питання про політичні контакти Боспора і Сінопи в IV—III ст. до н. е. Головна думка автора полягає в тому, що в елліністичний час відбуваються процеси активізації всіх сторін життя суспільства; це повною мірою відноситься до Причорномор'я і відбивається, зокрема, у посиленні контактів між його південними і північними берегами.

В. І. Павленко (Євпаторія) намагається визначити суть боспорської допомоги Афінам у період македонських завоювань і її роль у внутрішній і зовнішній політиці Афін.

О. Є. Молев (Білгород) проводить тонкий джерелознавчий та історіографічний аналіз, за яким пояснюються роль і місце архонта Гігієонта в історії Боспора, характер його діяльності.

М. І. Винокуров (Москва) уточнює дати початку і закінчення виплати римських грошових субсидій Боспорському царству і вказує на те, що субсидії — це одна з форм впливу сильного партнера на слабшого.

Доповідь Є. Б. Петрової (Сімферополь) була присвячена давній назві м. Феодосія. Спираючись на писемні свідчення і легенди феодосійських монет, автор доводить, що первісна назва міста була пов'язана з іменем його засновника — ойкіста (теодеоса), пізніше Левкон I змінив назву на співзвучне «Феодосія» за політичними мотивами.

Унікальним пам'яткам з розкопок некрополя Німфею другої половини XIX ст., що опинилися і досі зберігаються в музеях Англії, приділила увагу Е. В. Яковенко (Керч). Вона пропонує по-новому підійти до інтерпретації цих комплексів. Наукова творчість М. І. Ростовцева у зв'язку з історією Боспора стала темою повідомлення О. О. Гриви (Сімферополь). У спільній доповіді Т. М. Смекалової, О. О. Маслеєнкова і О. В. Мельникова (Москва — Ленінград) представлено результати апроба-

ції методичних прийомів геофізичних досліджень при вивченні античних сільських поселень Керченського Приазов'я і накреслено етапи проведення таких досліджень. При цьому головна увага приділена магнітній зйомці.

На останній секції жвава дискусія розгорнулася навколо доповідей, пов'язаних з різними проблемами історії пізніх скіфів у Криму. Чергування періодів розквіту й занепаду пізньоскіфської держави розглянув І. М. Храпунов (Сімферополь) у своїй доповіді «Основні етапи історії пізніх скіфів». Питання про проникнення елементів античної культури в скіфське середовище через головні центри Північного Причорномор'я — Ольвію, Херсонес, Боспор — торкнулась у своїй доповіді Т. М. Висотська (Сімферополь).

Три доповіді були присвячені останнім відкриттям та інтерпретації вже відомих матеріалів з Неаполя — головного міста пізніх скіфів у Криму. О. Є. Пуздровський (Сімферополь) у доповіді «Проблеми формування Неаполя Скіфського» відзначив, що кам'яносирцевим будинкам передували будівлі напівземлянкового типу. У передмісті існували укріплені садиби. Формування міста відбувалось при безпосередній участі грецького і еллінізованого варварського населення. У доповіді Ю. П. Зайцева (Сімферополь) детально розглянуто ділянку перед головними міськими воротами і запропонована його реконструкція.

І. В. Ачкіназі (Сімферополь) розповів про нову монету царя Скілура, знайдену в Неаполі, і пов'язав цю знахідку з проблемою скіфо-грецьких відносин у Північному Причорномор'ї у кінці II ст. н. е.

У доповіді О. В. Гудкової (Одеса) «Тіра, Ольвія і черняхівська культура» розглянуто один з шляхів впливу провінціально-римського світу на формування рис черняхівської культури — через Тіру й Ольвію. Дослідниця вважає, що оскільки ці міста на час розвитку черняхівської культури знаходились у глибокому занепаді, то вони і не могли на неї безпосередньо вплинути.

С. В. Пивоваров (Чернівці) вважає, що античний вплив на землеробство черняхівського населення відбувався, головним чином, через Дакію і Мезію і відбився у запровадженні досконалих знарядь праці і деяких корисних рослин.

Різні групи античних пам'яток або пам'яток, що з'явилися у результаті впливу античної культури, розглянуто у доповідях Л. С. Іллінської (Москва) «Антропоморфні стели Апулії», І. І. Вдовиченко (Сімферополь) «Розписні пеліки «керченського

стилю», В. Л. Мица (Сімферополь) «Нова пізноантична пам'ятка Караби-Яйли», Г. М. Бурова (Сімферополь) «Крайній Північний Схід Європи в I тисячолітті н. е. і античний світ».

У доповіді С. В. Бахматова (Москва) висунуто питання про необхідність розробки конкретної термінологічної і хронологічної концепції відносно епохи еллінізму у Північному Причорномор'ї. При цьому головним критерієм є порівняння причин і результатів взаємодії еллініської і місцевої культури.

У доповіді І. Є. Єрмолової (Москва), присвяченій творчості Амміана Марцелліна, показано, що його «Діяння» є одним з важливих джерел з історії Північного Причорномор'я IV ст. як за обсягом інформації, так і достовірністю наведених відомостей.

Ряд доповідей описували історію археологічних досліджень Криму. В. М. Даниленко (Сімферополь) пов'язав етапи, через які пройшла археологічна наука в Криму, з економічним, соціальним і політичним розвитком Росії наприкінці XVIII — на початку XX ст.

І. В. Тункіна (Ленінград) відкрила цікаві архівні матеріали, що проливають світло на діяльність у Криму академіка

Є. Є. Келлера, на обставини появи першого в Росії розпорядження про охоронця старожитностей.

С. В. Ушаков (Севастополь) охарактеризував різні підходи до етнічної історії Криму в період Великого переселення народів, що з'являлися у вітчизняній історіографії. І. А. Лісовий (Львів) показав вклад чехословацьких вчених у вивченні античних пам'яток на території їх країни.

На заключному пленарному засіданні було заслухано дві доповіді. Ю. В. Откупщиков (Ленінград) виступив на тему: «До питання про індоаріїв у Причорномор'ї», в якому піддав критиці відроджену О. М. Трубачовим індоарійську гіпотезу, показав необґрунтованість методики його досліджень.

У доповіді О. О. Масленнікова (Москва) «Кримське Приазов'я в античну епоху» підведено підсумки багаторічних розкопок і дана загальна характеристика регіону.

Після цього були заслухані звіти керівників секцій.

За час роботи конференції були організовані екскурсії до Неаполя Скіфського, в Херсонес, Ялту і Бахчисарай для огляду пам'яток історії, архітектури і археології, музеїв і виставок, а також польових знахідок.

ВИЙДЕ У ВИДАВНИЦТВІ «НАУКОВА ДУМКА»

Збенович В. Г.

РАННИЙ ЭТАП ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ.

20 арк.: іл.— 4 крб. 10 коп.

Монографія присвячена всебічному вивченню раннього етапу трипільської енеолітичної культури (I половина IV тис. до н. е.), а в більш широкому плані — проблемі становлення мідного віку на території Південного Заходу СРСР. В основу праці покладені матеріали 27 ранньотрипільських поселень, в тому числі розкопані автором останнім часом. Широко використані матеріали аналогічних пам'яток на території МРСР та Румунії. Дається характеристика поселень (територія, топографія і планування, типи жител, способи побудівництва), аналізується виробничий інвентар, кераміка, предмети пластики. Використовуючи дані палеозоології, палеоботаніки, траєктологічного аналізу інвентаря, автор розглядає господарство ранньотрипільських племен. Велика увага приділяється питанням соціального устрою ранньотрипільського населення України, його зв'язкам з носіями інших енеолітичних культур Південно-Східної Європи.

Монографія вийде у 1989 р.